

LES ACTITUDS POLÍTIQUES A CATALUNYA DURANT EL PRIMER FRANQUISME

CARME MOLINERO

En els darrers anys la investigació sobre l'època franquista ha avançat molt notablement, especialment la que s'ha centrat en els inicis de la dictadura, allò que es denomina amb imprecisió «primer franquisme», imprecisió perquè és un terme que tant s'aplica als anys inicials, als de la instauració del règim, com, més habitualment, a la primera meitat de la seva existència, els anys quaranta i cinquanta.

La historiografia sobre l'època franquista ha avançat molt, però no ha avançat en tots els àmbits per igual. Com és habitual, els centres d'interès es van desplaçant amb el temps i, per posar només dos exemples, podem dir que, des de fa ja algun temps, els aspectes polítics reben una gran atenció, mentre que no es fan tants treballs com abans d'història econòmica. La història social se situa en una posició intermèdia: no es desenvolupa amb la intensitat que ho fa la història política, ni com ho havia fet la història social en la dècada anterior, però es fan estudis importants. De totes maneres, aquest balanç seria aplicable a altres períodes històrics, atès que el menor pes de la història social i econòmica correspon al desplaçament general dels centres d'atenció acadèmic que s'ha produït en els darrers anys.

En el cas específic de la historiografia catalana, el balanç que es pot fer és prou satisfactori, atès que en l'estudi del règim i de l'època franquista, la historiografia catalana s'ha distingit pel fet d'obrir línies d'investigació que sovint després han estat seguides per investigadors de la resta d'Espanya, de manera que avui la diversitat temàtica estudiada és notable. No obstant això, encara hi ha grans dèficits, al temps que cal constatar els notables progressos que es produeixen des d'altres historiografies espanyoles, on en alguns casos es desenvolupen recerques molt innovadores.

Un dels aspectes que atreu més l'atenció dels investigadors sobre l'època franquista és l'anàlisi de les actituds polítiques respecte al règim. Unes actituds condicionades per un conjunt de factors interrelacionats, que en alguns casos es contraposaven entre si. Certament, les actituds no admeten classificacions tancades, la qual cosa no obvia que se'n puguin detectar de predominants, tot i que oscil·lants, i també variables en el temps. En aquestes breus pàgines s'intenten sintetitzar els trets més remarcables de les diferents actituds polítiques que es van donar a Catalunya respecte al règim franquista. En aquesta ocasió em centro en les actituds de suport.

LES ACTITUDS DE SUPORT

Gairebé ningú no qüestiona que la política franquista dels primers anys de la dictadura no tan sols va ser anticatalanista, sinó que va arribar a ser en molts aspectes senzillament anticatalana. El programa polític dels vencedors del 1939 pretenia imposar la idea d'una Espanya uniforme, la qual cosa implicava fer desaparèixer la heterogeneïtat d'identitats nacionals existents a Espanya. El discurs franquista afirmava que aquestes identitats eren les que havien portat a la disgregació i la feblesa nacional espanyola, de manera que calia esborrar-les de soca-rel. Per assolir aquest objectiu anihilador, el nou règim va desfermar una forta campanya, ben moderna en la utilització dels recursos de mobilització política —encara que el discurs fos tradicionalista—, una campanya que presentava el que s'anomenava «separatisme» com un dels grans problemes de la «nació espanyola», i després es va legislar en conseqüència.

Com és sabut, el 5 d'abril de 1938 Franco va signar a Burgos la llei que derogava l'Estatut d'Autonomia de Catalunya perquè, com s'afirmava en el preàmbul de la llei, «el Alzamiento significó en el orden político la ruptura de todas las instituciones que implicasen negación de los valores que se intentaba restaurar», i, certament, un valor essencial era la unitat d'Espanya entesa en un sentit uniformista i metahistòric. Des de la perspectiva dels vencedors, Espanya no era tant un territori amb un passat comú com una «unidad de destino en lo universal», formulació amb què negaven qualsevol tipus de diversitat ideològica, religiosa, cultural o lingüística. Aquesta concepció totalitària —en el sentit de considerar les seves concepcions ideològiques com a veritats absolutes que calia imposar al conjunt de la societat— es va veure reafirmada per la mateixa guerra civil, que va convertir els oponents en enemics que calia exterminar. Els vencedors es creien amb el dret de fer taula rasa, i per això van desenvolupar una repressió d'una magnitud extraordinària.

Tenint en compte aquests factors es pot entendre que durant els anys quaranta, i en contra del que sectors falangistes minoritaris van proposar, el discurs espanyolista de les noves autoritats civils i militars fos amenaçador i excloent. A Catalunya, com va assenyalar Josep Benet, la temàtica que ocupà l'eix central de les primeres al·locucions franquistes fou el separatisme català, per sobre, àdhuc, de la persecució religiosa i la revolució social. L'obsessió anticatalanista de la dictadura sovint va derivar en posicions anticatalanes, com es va posar de manifest, per exemple, en les causes obertes pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques a membres de la burgesia catalana gens sospitosa d'esquerranisme,¹ àdhuc a persones que en alguns casos fins i tot ha-

1. Vegeu Conxita MIR, Fabià CORRETGÉ, Judit FARRÉ, Joan SAGUÉS (1997), *Repressió econòmica i franquisme. L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a Lleida*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Francesc VILANOVA (1999), *Repressió política i coacció econòmica. Les responsabilitats polítiques de republicans i conservadors catalans a la postguerra (1939-1942)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

vien donat suport als insurrectes.² La persecució arribà evidentment a tots els signes d'identitat catalana, i també a molts que tenien una transcendència política escassa.

En definitiva, el règim s'instal·là a Catalunya amb l'actitud pròpia d'un exèrcit d'ocupació, i la considerà globalment una societat hostil.³ En aquest marc, podem parlar d'un franquisme català? Les investigacions realitzades permeten afirmar que sí, tot i que el franquisme català era molt més extens socialment que políticament i culturalment.

Globalment, la burgesia catalana —industrials, grans comerciants i financers, propietaris agraris— va donar un suport explícit al Nou Estat. Hi ha acord en la historiografia sobre les causes que expliquen que un règim tan anticatalanista com el franquista tingués el suport majoritari de la burgesia; d'una banda, sovint s'oblida que els sectors burgesos no catalanistes eren extensos i significatius, però, d'altra banda, l'inici de la Guerra Civil havia portat bona part de la burgesia catalana a l'alineament amb el moviment antirepublicà: les tensions anteriors al 1936 ja havien radicalitzat les actituds burgeses, però sobretot la revolució social que es va encetar paral·lelament a la guerra i que amenaçava l'ordre social capitalista va acabar de decantar els propietaris a favor dels insurrectes. De les actituds burgeses catalanistes és ben representativa la posició de la Lliga Catalana que, encapçalada per Francesc Cambó i davant de la disjuntiva en què la col·locava el desencadenament de la Guerra Civil ordre social capitalista *versus* catalanisme—, no va dubtar a donar suport polític i financer als sublevats.

A la fi de la guerra, figures ben significades de la burgesia —i d'altres que no ho eren tant— van retornar a una Catalunya majoritàriament vençuda amb la seguretat de recuperar el seu patrimoni, però també, almenys una part, amb la confiança de recuperar la preeminència en la vida sociopolítica. De seguida van comprovar que aquella esperança no corresponia a la realitat, perquè el règim franquista va anar construint el nou poder a Catalunya reservant a la burgesia catalana només posicions perifèriques a l'eix del poder polític, i, a més, amb actituds que pretenien ser humiliants per al país com a conjunt. Davant d'aquesta nova situació l'actitud més estesa, no l'única però sí la més estesa, entre els sectors burgesos catalanistes, que en la dècada anterior s'havien implicat en l'activitat política, va ser la de mantenir-se relativament allunyats d'aquesta, però alhora aprofitar intensament les condicions socials que el règim va imposar, per la qual cosa calia col·laborar en les institucions econòmiques i civils franquistes.⁴

2. Borja de RIQUER (1996), *L'últim Cambó (1936-1947). La dreia catalanista davant la guerra civil i el primer franquisme*, Vic, Eumo.

3. Borja de RIQUER (1997), «Vint anys sota una dictadura», dins Borja de Riquer (dir.), *La llarga postguerra 1939-1960*, volum x d'*Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

4. Vegeu Carme MOLINERO i Pere YSÀS (1991), *Els industrials catalans durant el franquisme*, Vic, Eumo.

Pocs catalans van ocupar càrrecs en els òrgans centrals de poder polític. Si exceptuem l'àmbit local, el personal polític franquista d'origen català va ser tan minoritari que, segons l'estudi de Carles Viver, fins al 1945 tan sols el 6 % d'alts càrrecs franquistes eren catalans.⁵ A la dècada dels quaranta només va haver-hi dos ministres catalans: Eduardo Aunós, membre del primer Consejo Nacional de FET-JONS, exmilitant de la Lliga, exministre de la dictadura de Primo de Rivera, que va ser nomenat ministre de Justícia (1943-1945), i Demetrio Carceller, ministre d'Industria y Comercio (1940-1945), nascut a Teruel però que va créixer i es va socialitzar políticament a Catalunya. Carceller va ser justament l'únic ministre que va tenir una relació fluïda amb els sectors industrials i financers catalans. Tampoc en la cúpula del partit únic la representació catalana fou paral·lela al pes demogràfic i a la importància socioeconòmica. Al II Consejo Nacional de FET-JONS, format el setembre del 1939, només hi havia cinc catalans d'un total de noranta-sis consellers: a més dels ja citats Aunós i Carceller, hi eren l'antic monàrquic alfonquí Aurelio Joaniquet, l'escriptor i falangista de primera hora Luis Gutierrez Santamarina i l'empresari i alcalde de Barcelona Miquel Mateu. De la mateixa manera, els càrrecs de màxima responsabilitat a Catalunya —governadors civils,⁶ capitans generals, delegats ministerials, presidents d'audiències— no van ser ocupats per catalans generalment. En la infrarepresentació catalana en el poder central influeixen diferents factors entre els quals destaquen, d'una banda, que aquests llocs van ser ocupats majoritàriament per membres dels cossos funcionaris de l'Estat, en els quals la presència catalana era migrada; d'altra banda, que els dirigents del Nuevo Estado es malhiaven dels representants del conservadorisme català, que si bé havien donat un suport econòmic i legitimador als insurrectes, tenien una trajectòria catalanista que resultava inadmissible a la nova Espanya.

Durant el primer franquisme l'àmbit local fou la parcel·la reservada al personal polític català. Una anàlisi superficial pot portar a considerar que l'àmbit local tenia un baix perfil polític, però per poc que observem les funcions de l'Administració local, constatem que era una peça important en l'engranatge del poder franquista, tot i que absolutament subordinada i sense marge d'autonomia. Per al règim franquista era fonamental tenir ben controlada aquella parcel·la de poder, atès que els consells consistorials havien de ser la representació del poder central al municipi; mai un poder autònom al municipi.

Sobre les característiques del poder polític local franquista hi ha un debat historiogràfic important. Alguns autors consideren que el règim franquista va restaurar el

5. Carles VIVER I PI-SUNYER (1978), *El personal político de Franco (1936-1945)*, Barcelona, Vicens Vives.

6. Sobre els governadors civils en l'etapa franquista vegeu Josep CLARÀ (1989), «Els governadors civils del franquisme a Catalunya: notes sociològiques», dins *L'època franquista. Estudis sobre les comarques gironines*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials; Martí MARÍN (1997), «Els qui manaven», dins Borja de Riquer (dir.), *La llarga postguerra 1939-1960*, volum x d'*Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997.

poder de les velles oligarquies locals,⁷ mentre que d'altres han afirmat que l'administració perifèrica de l'Estat es va refundar sobre bases noves.⁸ En aquest debat un element fonamental que cal considerar és el de les funcions atribuïdes pel Nou Estat a l'administració local, perquè no és incompatible que els consistoris fossin ocupats per les mateixes persones, o individus de la mateixa procedència que els que havien exercit el poder municipal durant l'etapa de la Restauració, i que, al mateix temps, fos un poder nou. La qüestió clau està a observar si les regles del joc polític també van canviar en l'àmbit local respecte a l'etapa de la Restauració.

El règim franquista va representar un trencament respecte del passat, també a nivell municipal. El Nuevo Estado va ser dissenyat com una estructura centralitzada i jerarquitzada, que no podia permetre l'aparició de cap contrapoder en l'àmbit local i provincial. La refundació franquista de l'Administració local, concretada finalment a la Llei de bases del 1945, va seguir el model feixista italià en aspectes tan essencials com l'eliminació de l'electivitat real dels regidors municipals, els quals eren proposats pel governador civil o en tenien el vistiplau; en el fet que l'alcalde tingués l'autoritat executiva que procedia del mandat del governador civil, i en el fet que el personal polític fos seleccionat en virtut de la fidelitat política, fidelitat que es plasmava bàsicament, tot i que no exclusivament, en la militància a les FET-JONS,⁹ en el *Movimiento*. A diferència del que havia passat fins a l'any 1931, després del 1939 els ajuntaments no van poder actuar com un contrapoder respecte a l'Estat central, perquè aquest va assegurar la jerarquització estricta dels quadres de l'Administració civil, a base de depurar-ne els membres i de centralitzar de forma extrema la presa de decisions. A aquesta estructura era on forçosament s'havia d'incorporar qualsevol que ocupés un càrrec polític.

D'altra banda, el personal polític local reflecteix en bona mesura la composició dels suports que va tenir la dictadura, perquè no s'han de confondre franquisme català i integració a FET-JONS;¹⁰ el primer era molt més ampli que el segon. Certament, el partit únic mai no va ser capaç d'ocupar la totalitat de l'espai polític, i menys a Catalunya. En un primer moment, el partit únic tenia una composició heterogènia; el van integrar falangistes de la vella guàrdia (molt escassos, d'altra banda), una part

7. Vegeu com a obra més representativa d'aquesta interpretació Encarna NICOLÁS (1982), *Instituciones murcianas en el franquismo (1939-1962)*, Murcia, Editora Regional de Murcia. Entre els treballs recents Antonio CAZORLA (2000), *Políticas de la Victoria. Consolidación del Nuevo Estado Franquista*, Madrid.

8. Martí MARÍN (1995), «Franquisme i poder local. Construcció i consolidació dels ajuntaments feixistes a Catalunya, 1938-1949», *Recerques*, núm. 31.

9. Des d'aquesta perspectiva el treball més complet sobre el poder local és Martí MARÍN (2000), *Els ajuntaments a la Catalunya franquista. Política i administració municipal, 1938-1979*, Lleida, Pagès editors.

10. Sobre FET-JONS vegeu Joan M. THOMÁS (1992), *Falange, guerra civil, franquisme. FET y de las JONS de Barcelona en els primers anys de règim franquista*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

dels carlins,¹¹ els monàrquics feixistitzats de Renovación Española i catòlics d'Acción Popular, així com «excombatientes» y «excautivos» de l'exèrcit rebel. Tot i l'heterogeneïtat,¹² aquest personal polític era insuficient per cobrir els càrrecs de les corporacions locals, i el partit es va haver d'obrir a militants de la resta dels partits dretans de l'etapa republicana, especialment als antics membres de la Lliga Catalana. Tanmateix, a efectes polítics, el que resulta rellevant és que, en poc temps, FET-JONS va esdevenir una organització nova i única, en la qual es van diluir les identitats militants anteriors, identificacions que no es van recuperar posteriorment. Passats els primers anys, i sobretot després de la derrota dels règims feixistes en la II Guerra Mundial, una derrota que va obligar el règim a recompondre la seva imatge, el segell falangista en la vida política va ser més feble, certament, però les identitats anteriors, quan existien, van deixar de condicionar l'acció política oficial.

Des d'aleshores el nou personal polític va ser sobretot i per damunt de tot franquista, i estava constituït per individus procedents de la vella èlit local, però també dels nous sectors emergents. La fidelitat al dictador i al règim va ser aleshores, com havia estat abans, la veritable condició necessària per ocupar càrrecs de responsabilitat política —així com, evidentment, per participar dels beneficis que aquesta responsabilitat comportava.

Ara bé, tot i que la posició majoritària de la burgesia catalana va ser de no implicar-se intensament en les institucions polítiques franquistes, sí que va donar un suport explícit al règim, sobretot per la seva política social, que els reservava una posició de preeminència absoluta.¹³ Així, la burgesia —tant els sectors que van participar en l'aparell polític com els que van ocupar les estructures econòmiques i el conjunt d'instàncies oficials locals— era presentada i percebuda com una representació destacada del suport que el règim tenia a Catalunya. D'altra banda, aquell suport majoritari feia molt difícil articular qualsevol opció conservadora però inequívocament democràtica, de manera que en aquell temps també es va interrompre la transmissió de la cultura conservadora de preguerra.

11. Una síntesi de les difícils relacions entre falangistes i carlins ja al llarg de la guerra, a Borja de Riquer (1989), «Burgos 1937: divergències polítiques entre falangistes i carlins catalans», *Haciendo historia. Homenaje al profesor Carlos Seco Serrano*, Madrid, Universidad Complutense. També Joan M. THOMÀS (1995), «Falangistes i carlins catalans a la "zona nacional" durant la Guerra Civil (1936-1939)», *Recerques*, núm. 31.

12. Vegeu Josep CLARÀ (1999), *El partit únic. La Falange i el Movimiento a Girona (1935-1977)*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials.

13. Borja de Riquer ha utilitzat una expressió precisa: «una burgesia sense política, però agraïda a la dictadura», Borja de Riquer i Joan B. CULLA (1989), *El franquisme i la transició democràtica 1939-1988*, vol. VII de Pierre VILAR, *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, p. 135-138. Jaume Vicens Vives va escriure nombrosos articles i textos on insistia en la necessitat de la burgesia catalana de dotar-se d'una estratègia política per recuperar l'hegemonia dins la societat catalana. Vegeu, per exemple, Jaume VICENS (1954), «Hacia una nueva burguesía», *Destino*, núm. 899, 1954.

Al marge de la burgesia, el franquisme es va recolzar també sobre sectors catòlics, principalment sobre aquells més conservadors i impermeables al catalanisme. A Catalunya, com arreu d'Espanya, l'Església va tenir un paper fonamental en l'articulació del suport social al règim, el qual era presentat i percebut com el defensor de la religió catòlica. En aquest sentit és especialment significativa la importància que va adquirir el nacionalcatolicisme entre àmplies franges de les classes mitjanes, en aquelles en què l'Església i les escoles religioses eren el principal nucli socialitzador.

Cal tenir present, però, que sobretot als anys quaranta, l'Església es va implicar de forma plena en l'activitat política. Un dels trets més visibles dels canvis esdevinguts després del 1939 fou l'omnipresència religiosa en la vida pública¹⁴. Gairebé tots els actes de contingut polític lligats a l'afirmació de la victòria franquista es plasmaron en actes religiosos: misses de campanya, exaltació dels màrtirs, homenatge als caiguts, etc. La identitat entre Església i règim es veia reforçada a més per la utilització d'un mateix llenguatge, i per un discurs on les semblances eren més notables que les divergències. L'Església presentava el règim franquista com el garant dels drets de l'Església, per, a continuació, demanar-ne l'acceptació. En aquest sentit, és destacable la semblança de l'argumentació dels empresaris i la jerarquia eclesiàstica a l'hora d'explicitar l'adhesió al règim franquista; per exemple, si el dirigent del Gremi de Fabricants de Sabadell, Manuel Gorina, afirmava el 1942 que Sabadell «tiene para el invicto Caudillo una deuda de gratitud que reclama su satisfacción inmediata», perquè «después de a Dios es al Generalísimo Franco y a su valeroso Ejército a quienes debemos la terminación de nuestro cautiverio y la conservación de nuestros hogares y la recuperación de nuestro patrimonio industrial», Jaume Font, vicari de Vic, demanava que «rindamos el tributo de nuestra admiración y gratitud al glorioso Ejército de España que, con la sangre de sus venas y bajo la genial dirección de su invicto Caudillo, el generalísimo Franco, ha devuelto a los hogares la tranquilidad del orden y a la Iglesia el restablecimiento del culto público».¹⁵

Actuà l'Església catalana de forma diferent que l'espanyola durant el primer franquisme? Tot i l'escassa atenció que ha rebut l'Església catalana,¹⁶ en termes glo-

14. Vegeu Conxita MIR, *Vivir es sobrevivir: Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de postguerra*, Milenio, Lleida, 2000; Jordi FONT, *¡Arriba el campo! Actitudes políticas entre el camperolat familiar en el camp nord-català (1939-1959)*, Girona, 2001, en premsa.

15. Carme MOLINERO i Pere YSÀS, *Els industrials catalans...*, pàg. 66; FRANCISCO CANALES, «L'Església triomfant», dins Borja de RIQUER (dir.), *La llarga postguerra 1939-1960*, volum 10 d'*Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, pàg. 177.

16. L'Església és present en bona part dels estudis que analitzen la societat durant el període franquista però encara manquen estudis monogràfics. Vegeu Josep MASSOT (1978), *L'Església catalana durant la guerra i la postguerra*, Barcelona, ed. Dalmau; Jaume BARALLAT (1994), *L'Església sota el franquisme. Lleida (1938-1968)*, Lleida, Pagès Editors; Josep Ma. PIÑOL (1993), *El nacionalcatolicisme a Catalunya i la resistència*, Barcelona, Edicions 62.

bals, les diferències en les actituds i les actuacions no foren notòries. L'entronització de la Mare de Déu de Montserrat el 1947 —el fet més destacat de contestació al règim protagonitzat per militants catòlics als anys quaranta—, en aquell moment fou viscuda majoritàriament com un acte d'afirmació catòlica, al marge de la intenció dels organitzadors i al marge de la càrrega simbòlica i política que va adquirir després. D'altra banda, l'acte del 1947 no deixà de ser un fet aïllat en el primer franquisme, i el 1952 la celebració del Congrés Eucarístic a Barcelona pot ser considerada com el punt culminant de la influència del nacionalcatolicisme. D'altra banda, l'Església catalana, com tota l'espanyola, fou responsable d'alguns dels trets més foscos de la vida quotidiana, com la repressió de les consciències, de les conviccions i dels costums, repressió exercida amb mà de ferro sobre el conjunt de la població i, especialment, sobre dones, nens i joves.

LES ACTITUDS DE REBUIG

Si les actituds de suport al règim foren significatives a Catalunya, no hauríem d'oblidar que van ser més esteses les actituds d'hostilitat a un règim imposat amb la força de les armes, hostilitat estesa sobretot entre les àmplies franges de les classes treballadores participants de les tradicions republicanes, socialistes i/o anarcosindicalistes, i també entre aquelles franges de les classes mitjanes il·lustrades i les afectes al catalanisme, de procedències socials ben diverses.

L'hostilitat i el rebuig respecte al règim no van derivar, certament, en actuacions massives dirigides a enderrocar-lo i, durant els primers anys, ni tan sols van derivar en accions de protesta importants amb l'objectiu de millorar les penoses condicions de vida.¹⁷ Aquesta actitud passiva de la majoria té explicació: la repressió implacable executada pels vencedors va fer desaparèixer els activistes que havien articulat les organitzacions populars; d'altra banda, tan eficient com la desaparició d'aquells nuclis i la destrucció de la major part dels espais de sociabilitat creats al llarg de dècades, fou l'extensió de la por, una por que va paral·litzar la major part de la població, fins i tot una part dels vencedors. Certament, durant els anys quaranta no es van produir conflictes laborals importants ni tampoc es va produir una activitat rellevant d'oposició a la dictadura, però aquesta manca de resistència oberta no implica acceptació del règim franquista. Una mostra clara que la passivitat no era sinònim d'indiferència ni, encara menys, d'acceptació, es troba en les protestes i el revifament dels grups clandestins que es van produir entre el 1945 i el 1947, quan les expectatives d'enderrocament de la dictadura van augmentar.

Fins aquí una brevíssima panoràmica dels nostres coneixements sobre les actituds de suport respecte al règim franquista a Catalunya. Es pot afirmar, per con-

17. Vegeu Carme MOLINERO i Pere YSÀS (1985), *Patria, Justicia y Pan. Nivel de vida i condicions de treball a Catalunya 1939-1951*, Barcelona, La Magrana.

cloure, que en els darrers anys s'ha produït un salt qualitatiu en els coneixements històrics de l'època franquista. S'avança significativament en el coneixement de les actituds polítiques dels sectors socials sobre els quals es va recolzar el règim franquista, tot i que cal més estudis rigorosos que permetin precisar amb major detall la diversitat en els nivells d'identificació, els graus de suport actiu o passiu, els elements determinants d'aquell consentiment en cada una de les etapes de la llarga dictadura. En l'actualitat encara és igual de necessari estudiar les actituds dels sectors socials majoritàriament hostils al franquisme.¹⁸ Resta, per tant, un camí llarg per recórrer en el qual les monografies d'àmbit local rigoroses i inscrites en els grans debats historiogràfics constitueixen una part imprescindible de la investigació en marxa.

18. Un estudi pioner sobre el tema és el d'Ismael SAZ i Alberto GÓMEZ RODA (editors) (1999), *El franquismo en Valencia: Formas de vida y actitudes sociales en la postguerra*, València, Ediciones Episteme.